

„Manželství je pouze jedna z mnoha vychytralých pastí, které nám připravila společnost. Žena (či ženy, v případě mnohoženství) souhlasí s tím, že vstoupí do celoživotního poddanství svého muže (či mužů), pro něhož bude vařit a uklízet, jemuž se bude sexuálně oddávat, kdykoli se mu zachce, a rodit a vychovávat jeho děti. Pokud se týče muže, požaduje se, aby své sexuální choutky omezil pouze na svou ženu (či ženy), nebo jí alespoň případnou nevěru tajil, žil s ní a živil její děti... Obě strany utrpí drastickým omezením své nezávislosti a samostatnosti a oba partneři získají nárok na výsledky práce toho druhého. Poté, co se narodí děti, se jejich břímě ještě zvýší, neboť tím se zcela jistě vzájemně ještě více připoutají. Na tomto procesu není nic přirozeného a celá instituce manželství odporuje zdravému rozumu. Pro celé lidstvo se však manželství stalo natolik součástí života, a součástí natolik samozřejmou, že lidé o této instituci v minulosti pouze zřídka vyslovovali své pochybnosti.“³⁸⁸

Problematiku sňatečního věku, natality a další otázky spojené s fenoménem rodiny zkoumá jako součást širší problematiky historická demografie. V českých zemích se nerozvíjí příliš dlouho, přesto už došla k závěrům, které umožnily vydání prvních základních syntéz týkajících se dějin obyvatelstva, jeho migrace, sídel, věkové struktury, průměrného věku, sňatečnosti, fertility a natality, velikosti rodiny a mnoha dalších otázek.³⁸⁹

Nicméně sňatek, manželství a rodina, to není jen otázka věku a sociálního postavení snoubenců, sňatek nemotivoval jen k plození potomků či ke změně bydliště. Dějiny manželství nebudí náš zájem jen z hlediska délky jeho trvání, počtu zplozených a žijících dětí. Manželství byl (a dosud je) stav mající specifickou emoční identitu, rodina vždy byla záležitostí zprvu dvou, později více osob, z nichž každá má (a vždy měla) svůj vnitřní svět a každá zaujímala uvnitř rodiny určité postavení. Shromážděné a kriticky interpretované exaktní údaje je třeba považovat za pouhý předpoklad dalšího výzkumu, který nám umožní dobrat se poznatků týkajících se mechanismu uzavírání sňatku či psychologických motivů populačního chování. To ostatně vědí historičtí demo-

³⁸⁸ Robert F. MURPHY: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha 1999, s. 71.

³⁸⁹ Srov. především *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, 1999. Zde i další literatura.

grafové nejlépe.³⁹⁰ Řečeno slovy G. Iggerse „od ‚tvrdé‘ historickodemografické statistiky se výzkum přesunul ke konkrétní sociální jednotce, k rodině“.³⁹¹

Rituály kolem svatby

Postoje motivované jistě ekonomicky a sociálně, ale také citově, se projevují už v rituálech, které předcházejí uzavření sňatku. Donedávna je zkoumali spíš etnografové;³⁹² institucionální základnou takto zaměřeného výzkumu se po roce 1891 stal časopis *Český lid*. Přednost mělo zkoumání regionů, kde se lidové tradice, navzdory postupující industrializaci, dochovaly. Jednoznačně tak převládají materiály týkající se venkova, zatímco město zůstalo stranou. Zaměření článků bylo poměrně jednostranné i z aspektu náboženství, autoři věnovali pozornost hlavně katolické svatbě, zatímco sňatky protestantů či sňatky židovské³⁹³ se v jejich zorném poli objevovaly jen ojediněle.

Závazné normy uzavírání manželství pro katolíky stanovil tridentský koncil, který 11. listopadu 1563 přijal soubor textů, z nichž nejdůležitější byl *De reformatione matrimonii*. Podle něj je manželství, svazek mezi mužem a ženou, svátostí. Je monogamní a nerozdělitelné; ve věcech manželství je kompetentní toliko církev. Přesto až do 17. století nebyl církevní sňatek samozřejmostí. Prosazení závěrů tridentského koncilu, dvanácti kánonů (posvátný charakter sňatku, monogamie, pravomoc církve stanovit překážky manželství, nerozlučitelnost manželského svazku, možnost rozluky od stolu a lože, zákaz sňatků kněží, nadřazenost panictví a celibátu nad manželstvím, liturgický kalendář sňatků a výlučná kompetence církevních soudů v manželských otázkách) a „dekretu o sňatkové reformě“ (slavnostní podoba sňatku, překážky bránící jeho uzavření: pokrevenství, švagrovství, únos, konkubinát), nebylo okamžité ani všeobecné. Manželství ale přestalo být záležitostí ryze světskou, mělo Boží požehnání, stalo se svátostí.³⁹⁴

³⁹⁰ V českém prostředí se jedná především o studie a práce Pavly Horské, Ludmily Fialové a Eduarda Maura, viz Seznam použitých pramenů a literatury.

³⁹¹ Georg G. IGGERS: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha 2002.

³⁹² *Soupis prací Zibrtova Českého lidu za roky 1892–1932* uvádí pro téma *Život v obci a rodině* 15 a pro téma *Obyčeje rodinné* (narození, křtiny, svatby) 72 bibliografických záznamů. Srov. Ludvík KUNZ (ed.): *Soupis prací Zibrtova Českého lidu. Ročník I–XXXII, 1892–1932*. Praha 1960, s. 17, 19.

³⁹³ Pokud se židovských svateb týče, srov. nevelkou, ale kvalitní práci Dana VESELSKÁ: *Mazal tov – Hodně štěstí – Good luck. Židovské svatební obřady: Historie a současnost*. Praha 2006.

³⁹⁴ „Písmo svaté nám dvoji hlavní ohled navrhuje. První jest: aby prostředkem pořádného manželstva pokolení lidské poctivě a pořádně rozptomeněno bylo, druhý: aby muž na ženě své věrnou

Přípravy k uzavření sňatku měly svoji ustálenou podobu zakotvenou v tradici. První krok, výběr vhodného partnera, zůstal ještě v 19. století lokálně omezen: třebaže existovaly výjimky, nevěsty a ženichové pocházeli většinou ze stejného, případně vedlejšího farního obvodu. V městech byla mobilita výraznější. Mladý muž, který našel zalíbení v některé dívce, zpravidla požádal, osobně³⁹⁵ či písemně,³⁹⁶ o její ruku, definitivní rozhodnutí však náleželo rodičům, případně poručníkům. Svou vyvolenou však mohl požádat, aby se za něj přimluvila.³⁹⁷ Pokud zákonní zástupci shledali volbu rozumnou, souhlasili. Nápadníci volili i opačný postup, oslovili nejdříve rodiče, kteří mohli být nápomocni při zlomení případného dívčina odporu.³⁹⁸ Samostatný hospodář si vybíral svou budoucí ženu zpravidla sám, v námluvách mu někdy pomohl dohazovač nebo dohazovačka,³⁹⁹ osoba nadmíru důležitá, schopná opatřit „reference“, vyříditi i delikátní vzkazy, snovat a rozplétat intriky. Na počátku 20. století vystala této odvěké profesi konkurence: od listopadu 1903 začal s cílem poskytnout „způsobem moderním [...] příležitost dojít čestnou cestou k uzavření sňatku“ a čelit „nesolidním zprostředkovatelům sňatků“ vycházet *Eros. Časopis pro zájmy sňatkové*.⁴⁰⁰ Navázal na zkušenosti mnohem starších listů zahraničních⁴⁰¹ a přinášel

pomocníci měl ve všech potřebách a důležitostech vezdejšího živobytí svého, jakož i naprosto muž ochráncem ženy své býti má.“ Karel Josef KHUN: *Katechismus Ženichův, jednajíc o všech potřebných zprávách, které Pastýřové duchovní Ženichům a Nevěstám před spojením manželstva jejich, též Manželům, Rodičům, Dětem, a Bábám spasitedlně mají navrhouti*. Praha 1808, s. 11.

³⁹⁵ Hlasem „stlsněným poněkud, ale pevně a zřetelně“ žádal o ruku své vyvolené budoucí královéhradecký tiskař a nakladatel Jan Hostivít Pospíšil na počátku 19. století, Ignát HERRMANN: *Blednoucí obrázky. Vzpomínky nejstarší a drobné epizody z maloměstské kroniky*. Praha 1922⁴, s. 16. Srov. též Norbert VANĚK: *Vojtěch Krasil aneb Naučení k rozumnému vychování dětí*. Kniha pro lid, kterouž dle Christ. Boh. Saizmanna sepsal Norbert Vaněk. Praha 1837, s. 3–4.

³⁹⁶ Písemně se ucházel o ruku své vyvolené Antonie Kavallrové, dcery majitele sklářských hutí, v září roku 1850 elév dráhy Jan Veselý, LA PNP, Bedřich Frída, Osobní fond, Rkp. cizí, Božena Frídová, *Moje paměti*. LA PNP, Frída Bedřich, rukopisy cizí, s. 3–4.

³⁹⁷ J. JELÍNEK: *Rádce milenců. Pravidla slušného se chování, zvláště pro mladé lidi; hojná zásoba dopisů milostných, společenských hry a zábavy. Květomluva aj. Telč, b. d. (1897)*, s. 67.

³⁹⁸ Srov. peripetie dvoření Františka Kavalíra vyvolené Antonii Adlerové, Josef Jan FRÍČ, Olga ZIELECKÁ: *Paměti babičky Kavalírové*. Praha 1940, s. 66a.

³⁹⁹ Semilský mlynář Václav Rieger uviděl svou budoucí ženu Terezu poprvé v Bozkově o pouti. Seznámení zprostředkoval dohazovač – semilský měšťan a písař Slavík, svatba byla v únoru roku 1816. Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ: *Riegrova matka: obrázek z Podkrkonoší*. Praha 1903, s. 21.

⁴⁰⁰ *Eros. Časopis pro zájmy sňatkové*, I. listopad 1903, nestr. Vycházel jako měsíčník, jeho vydavatelem, majitelem a odpovědným redaktorem v jedné osobě byl Karel Fährnich.

⁴⁰¹ Kolébkou sňatkové anonce byla Anglie, kde se objevila na konci 17. století. Napomohl jí rozvoj časopisectví. Stanislav Kostka NEUMANN: *Dějiny ženy: populární kapitoly sociologické, etnologické a kulturně-historické. Žena novodobá a moderní*. Praha 1932, s. 76–78.

obšírné seznamy sňatku chtivých žen i mužů; ženská jména převládala jen zpočátku. Snad jeho dvouletý život přispěl k lepší orientaci adeptů manželství; to, že brzy zanikl, dokládá neobvyklost této metody v Čechách.

Po celou první polovinu století nebylo ještě výjimkou, že se mladí lidé před svatbou téměř neznali.⁴⁰² Čím byla doba pokročilejší, tím zřetelněji ve volbě zazníval jejich hlas.⁴⁰³ I když ohled na majetek v prostředí městských i venkovských středních vrstev velmi dlouho přetrvával, už na samém začátku století byli mladí muži, kteří si dokázali nevěstu vybrat sami a svou volbu vůči orientační rodině prosadit.⁴⁰⁴ Pokud chtěli, mohli se poradit s knihou: od posledních desetiletí 19. století se objevovala populárně psaná literatura, jakási *know how* správného výběru životního partnera. Po překladech zahraničních předloh⁴⁰⁵ začaly vycházet i původní práce české; v průběhu 19. století jich přibývalo.⁴⁰⁶ Upřesnily a prohloubily úzus, který vycházel z dlouhověkové tradice.

Ve výběru partnera hrály roli faktory ekonomické, sociální, náboženské i politické, případně profesní. Žena nesměla svým sňatkem na společenském žebříčku poklesnout, ba právě naopak: muž ji mohl „povznést vzhůru“.⁴⁰⁷

⁴⁰² Několik týdnů vdaná Aloisie, dcera královéhradeckého nakladatele a knihkupce Pospíšila, píše v prosinci 1852 rodičům z cesty do svého nového domova: „... já jsem měla příležitost mého milého manžela se dobře naučiti znát, než místa mě nestačí, bych jej tak popsala, jak jsem jej seznala, aspoň jedním slovem se cítím být velmi šťastná a spokojená, tomuto muži věčně náležet.“ HERRMANN: *Blednoucí obrázky*, s. 59.

⁴⁰³ Hanuš Jelínek se s budoucí manželkou Boženou, dcerou Aloisie Jiráská, blíže seznámil v lednu 1905 na plesu (zřejmě ji znal už dřív), za několik dní ho Jirásek pozval k důvěrně rozmluvě: „Vyložil jsem mu velmi upřímně svoje postavení a svoje životní plány, načež jsem z Jiráskovy řeči mohl vyrozumět, že by proti tomu nic neměl, abych se stal jeho zetěm.“ Hanuš JELÍNEK: *Zahušaly lesy. Kniha vzpomínek*. Praha 1947, s. 325–326.

⁴⁰⁴ Bohuš, syn Františka Ladislava Riegro, se v r. 1889 oženil proti vůli svých rodičů, kteří se jeho svatby nezúčastnili. LA PNP, Barbora Bůvová, Osobní fond, Libuše Brábová Barboře Bůvové, Maleč, 17. 8. 1889.

⁴⁰⁵ Např. Paolo MANTEGAZZA: *Umění provdati se*. Praha 1902.

⁴⁰⁶ Např. J. N. KONEČNÝ: *Všeobecný český sekretář a právní přítel, kterýžto učí všechny v lidském živobytí potřebné spisy, jako: psaní, zadání, smlouvy, kšafky, kvitance, oznámení, vysvědčení a jiné užitečné písemnosti, bez cizí pomoci podle zákonů v Čechách, na Moravě a v Slezsku platných...* Vídeň 1848; Josef Václav ŽÁK: *Malý dvorní soudruh: knížka poučů o slušnostech a zdvořilostech, které v živobytí jsou potřebné a příslušné jsou. Odrostlejší mládeži obětuje...* Jindřichův Hradec, Tábor 1864; JELÍNEK: *Rádce milenců...* i např. Růžena JESENSKÁ: *Jarmila. Dospívajícím dívkám*. Praha-Smíchov, 1924; Růžena JESENSKÁ: *Jarní píseň*. Praha, b. r. (1902).

⁴⁰⁷ Výjimky „společenské degradace“ nevěsty ovšem existují: malíř Josef Trenkwald, v letech 1865–1872 ředitel pražské Akademie, se oženil s dcerou Františka hraběte Thuna; benešovský okresní hejtman, vdovec Jan Ludvík Schreurer; si roku 1879 vzal baronesu Olgu Villani. A pokud se týče společenského vzestupu, uveďme např. v roce 1845 sňatek barona Karla Drahotína

Do značné míry platí, že se dcery pastorů, lékařů, právníků, důstojníků i řemeslníků vdávaly často za muže stejné profese, jako měl jejich otec.⁴⁰⁸ Mlynáři rádi vyhledávali dcery ze mlýna, vysokoškolská i středoškolská profesori, stejně jako právníci, se ohlíželi po dcerách z úřednických rodin. Pro dcery z bohatých statků nesměl být sňatek společenskou degradací ani v případě, že se provdaly do města. Také řemeslníci respektovali při volbě partnera své profesní i sociální zařazení.

Došlo-li ve výběru partnera ke shodě, následovaly zasnuby. I ony měly závaznou ritualizovanou podobu. Jejich hlavním obsahem byl verbální slib snoubenců, patřila sem rovněž dohoda o svatební smlouvě, výši věna, objemu výbavy. Rámecem zasnuby byla zpravidla zasnubní večere, na niž se dostavil ženich s bílou kyticí a prstenem.⁴⁰⁹ Otec vložil dceřinu ruku do pravé dlaně ženicha, pak se teprve směli snoubenci poprvé políbit.⁴¹⁰ Délka zasnoubení nebyla závazná, mohla trvat od tří neděl po několik měsíců, přičemž za nejhodnější byly považovány dva měsíce, doba dostatečně dlouhá na to, aby během ní obě strany doladily výši věna a určily datum svatby.

V židovském prostředí tvořily zasnuby první část svatebního obřadu, kdy pod baldachýnem, za přítomnosti deseti dospělých mužů, probíhalo rituální obcházení ženicha nevěstou, požeňání nad vínem a požeňání zasnubení, pití vína snoubenci a rovněž jejich zasnoubení pomocí prstenu. Pak následovalo předčítání svatební smlouvy, po něm samotný svatební obřad.⁴¹¹

Villaniho s Matyldou Herzovou, dcerou zámožného židovského cukrovárníka; Friedricha knížete Liechtensteina se zpěvačkou Sophii Löwe, v roce 1857 Rudolfa knížete Thurn-Taxisse s Jenny Ständlerovou, Václava hraběte Kounice s Josefínou Čermákovou aj.

⁴⁰⁸ FRIČ, ZIELECKÁ (ed): *Paměti babičky Kavalírové*, s. 56. František Kavalír pracoval s Toniččiným otcem.

⁴⁰⁹ Vladimír Brauner psal sestře o svých zasnubách: koupil „krásnou kyticí s pentlí a monogramem“, dostal „krásný brilantový prsten se solitérem jako hrách“ a své snoubence dal „podobný, třebaže ten solitér je trochu menší jako hrášek, jak mi radil zlatník pan Goldschmid. Ale ani ten můj prezent není snad šófl, stojí 220 zll!“ LA PNP, Miloš Marten, Osobní fond, Korespondence cizí, Vladimír Brauner Anné Bourgesové. Praha, květen 1885.

⁴¹⁰ „Dnešní den rozhodl osudy naše, byl dnem našeho zasnoubení. Maminka mi ráno pravila, že bude tatínek mluvit s Václavem. [...] Maminka mne zavolala a šla jsem do salonu. Tatínek mě přívětivě oslovil: tak, Márinko, rozhodlo se nad tvým osudem, já jsem dal svolení, aby si Václava si vzala. – a sňatek Vás se bude slavit, pokračoval tatínek, na sv. Václava, ano, co tomu říkáš? – není to překvapení? Dal jsem si na tatínkovo vyzvání hubičku, pak tatínek políbil Václava. Mluvílo se o tom, komu psát, koho pozvat za mládence a družičku.“ ANM, Marie Červinková-Riegrová, Deníky, kart. č. 10, Zápis z 19. 9. 1874.

⁴¹¹ VESELSKÁ: *Mazal tov*, s. 20.

Už čtvrtý lateránský koncil roku 1215 stanovil závaznost trojích ohlášek, že tuto skutečnost nebrali věřící příliš na vědomí, dokládá zdůraznění nezbytnosti ohlášek tridentským koncilem.⁴¹² Jejich cílem bylo zveřejnit úmysl uzavřít manželství, aby se prověřilo, že plánovanému svazku nestojí v cestě žádné překážky. Farář je oznamoval z kazatelny v průběhu tří církevních svátků následujících po sobě. Pokud snoubenci pocházeli z různých farních obvodů, bylo třeba ohlášky realizovat současně na obou místech. V pramenech se setkáváme s „prominutím“ či „zkrácením“ ohlášek, a to nejen v případě, kdy se s oddavkami z jakýchkoli důvodů spěchalo, ale i tam, kde oba snoubenci byli ve farní obci natolik známí, že se troje ohlášky jeví jako zbytečné.⁴¹³ O ohláškách hovoří v § 69–74 obecný zákon občanský z roku 1811. V „občanském“ 19. století bývalo prominutí ohlášek běžné. Tato nařízení přejala postupně i nekatolické církve.⁴¹⁴ Oznámení úmyslu uzavřít sňatek sloužila rovněž tištěná svatební oznámení, která se objevila po polovině 18. století.⁴¹⁵ Tvořila světský pandán k ohláškám, ale jejich cílem nebylo vytvořit prostor pro sdělení případných překážek, které uzavření sňatku bránily, ale pouze oznámit chystanou událost, případně adresátovi umožnit zúčastnit se obřadu, eventuálně též hostiny. Etnologové a historici se neshodují v názoru na původ a dobu rozšíření svatebních oznámení. Etnografická literatura tvrdí, že vznikla z běžného zvyku osobního ústního zvaní na svatbu nejdříve v městském prostředí. Podle historiků nahradila tištěná oznámení ručně psané zvací listy.⁴¹⁶ Byla nejspíš vyvolána v život faktem rozptýlení příbuzných a přátel: zdá se tedy logické, že se nejprve rozšířila ve šlechtickém prostředí,⁴¹⁷

⁴¹² Jiří KLABOUCH: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962, s. 65.

⁴¹³ FRIČ, ZIELECKÁ (ed.): *Paměti babičky Kavalírové*, s. 69.

⁴¹⁴ Jako pojistka proti sňatkovým podvodníkům byla povinnost ohlásit veřejně úmysl uzavřít sňatek v Československé republice stanovena zákonem č. 320 z 22. května 1919. Jednalo-li se jen o obřad civilní, zamýšlený vstup do manželství byl ohlášen na úřední desce příslušného politického úřadu a obce, v níž měli snoubenci stále bydliště.

⁴¹⁵ Zdenko ĎURIŠKA: *Dovolují si oznámit... Pamiatky a múzea. Revue pre kulturné dedičstvo 2004*, č. 4, s. 35–38. Databáze Archivní fondy v České republice uvádí celkem 15 fondů či sbírek, v nichž se vyskytují svatební oznámení. Nejvýznamnější je nesporně sbírka v Archivu Národního muzea, obsahující 2 kartony (3 podle tištěného *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea*. Praha 1998, s. 336); časový rozsah materiálu není bohužel přesně uveden.

Lze předpokládat, že různé typy oznámení se nacházejí ve většině státních okresních archivů, především ve sbírkách soudobé dokumentace.

⁴¹⁶ ĎURIŠKA: *Dovolují si oznámit*, s. 35.

⁴¹⁷ V thunovské sbírce je nejstarším oznámením tisk z roku 1761, jímž Jan Josef hrabě Thun-Hohenstein oznamuje sňatek svého syna Franze Josefa a Marii Wilhelminou hraběnkou

kde geografická rozprostraněnost příbuzenstva daleko překračovala hranice jedné či dvou farností. K jejich rozšíření přispělo zpřístupnění tisku a rozmach poštovních služeb, které umožnily nahradit dosavadní úzus ručně psaných zpráv doručovaných starou „poštou“ či dokonce kurýrem. Oznámení přibývá s postupně se sekularizující a mobilnější společností. Rozvoj periodického tisku umožnil zveřejnit fakt sňatku také ve společenské rubrice novin. S výjimkou židovského prostředí, kde chystaný sňatek oznamovaly matky obou snoubenců,⁴¹⁸ bylo až do konce 19. století nejběžnější oznámení podávané oběma rodiči snoubenců, případně ženichem. Pak teprve přibývají tisky podepsané snoubenci.

Svatební oznámení vypovídají o závažné změně v životě dvou lidí, o významu, který jí byl přikládán, o postavení jejich hlavních aktérů, o jejich kulisách. Z oznámení lze vyčíst, kdy byla událost ohlášena a kdo sňatek oznamoval; vypovídají o významu, jenž byl přikládán místu konání obřadu, jsou svědectvím o jazyku, jímž snoubenci komunikovali se svým okolím, o charakteru a rozsahu tohoto okolí. Přibližují výtvarné citění a polygrafický um 19. století. Doplňují naše znalosti o dobové sociální strategii dané společenským vrstvy.

Čas kdysi plynul volněji, proto stačilo odeslat oznámení asi deset dní před svatbou.⁴¹⁹ Dnes se vyžaduje minimálně měsíční předstih.⁴²⁰ Poslat oznámení byla imperativní slušnost, jeho obsah, čas a způsob odeslání umožnil rozlišit mezi adresátem, jehož přítomnost byla žádoucí (snoubenci uvedli přesné datum, hodinu a místo obřadu), a tím, jenž se měl o svatbě toliko dozvědět (pak stačila adresa, kam bylo třeba poslat svatební gratulace). Osudovému „ano“ se přihlíželo v chrámu, počet civilních svateb, které zákon roku 1868 umožnil, zůstával do první světové války zanedbatelný – i tuto skutečnost potvrzují oznámení. Pokud byla chystaná svatba „slavná“, posílala se oznámení předem, měla-li zůstat „tichá“, dostal adresát oznámení o již uzavřeném sňatku, zpravidla dva týdny po svatbě.⁴²¹

Na rozdíl od současných zvyklostí, kdy se při formulování a úpravě oznámení meze fantazii nekladou,⁴²² byla oznámení 18. a dlouhého 19. století pros-

Ulfeld, která se konala ve Vídni 11. 7. t. r. SOA Zámrsr, RA Thunů-Choltice, inv. č. 2369, Sbírká svatebních oznámení, 1763–1944, kart. č. 143.

⁴¹⁸ VESELSKÁ: *Mazal tov*, s. 70.

⁴¹⁹ Olga FASTROVÁ: *Co se sluší a nesluší. Základní společenská pravidla*. Karlín 1921, s. 64.

⁴²⁰ Andrea SLUKOVÁ: *Svatba. Průvodce pro začátečníky a pokročilé*. Praha 2001, s. 49; Ladislav ŠPÁČEK: *Velká kniha etikety*. Praha 2005, s. 106.

⁴²¹ FASTROVÁ: *Co se sluší a nesluší*, s. 65.

⁴²² SLUKOVÁ: *Svatba*, s. 49.

tá, stručná, poměrně konzervativní, tištěná na bílém či naředěném papíře, někdy s ražbou. Lišila se tedy jen formátem, typem písma a grafickou úpravou. Preferováno bylo černé písmo, výjimečně se objevuje červené. Starší mají kvartový formát, ojediněle jsou větší, novější jsou osmerkového formátu. Tisk zůstával bez ilustrací – ty se ve větší míře objevují až v 70.–80. letech 20. století.⁴²³ Touhu po eleganci a výjimečnosti umožňovala v předminulém věku volba papíru: levný papír byl tenký, dražší tuhý, nejdražší nákladný ruční.

Po několika týdnech dvoření následovaly zasnuby. S výjimkou období platnosti konkordátu v letech 1855–1870 nebyly závazné, ale šlechtická, měšťanská a zčásti i venkovská společnost 19. století je považovala za nezbytné. Doba zasnub patřila předsvatebním přípravám, šití svatebního oblečení,⁴²⁴ sestavení seznamu hostů a menu svatební hostiny, výběru kytice a prstýnků i data svatby, o němž rozhodovala celá řada okolností, daných cyklickým pojetím času a strukturou zemědělského roku. Industrializace tento úzus porušila, nadále ale přetrvával respekt ke všem církevním nařízením. Svatba se nesměla konat v době půstu, ať před Velikonocemi či v adventu,⁴²⁵ odkládala se rovněž v případě, držel-li kdokoli z rodiny smutek. V židovském prostředí byl obřad vyložen o šabat, svátcích, v době smutku za zemřelého a v období omeru.⁴²⁶

Čas mezi zasnubami a svatbou byl nejen dobou, která uzavírala mladý věk – věk nikoli bez povinností, ale aspoň bez závazků, byl rovněž časem sepsání závazného dokumentu, svatební smlouvy,⁴²⁷ ekonomického základu budoucí rodiny, bez které si lidé byt s nepatrným majetkem vstup do man-

⁴²³ ĎURÍŠKA, s. 37–38.

⁴²⁴ „Dnes jsme počaly šít svatební šaty. Celé dopoledne jsme s opatrností střihaly a odpůldne trochu šily. [...] Někteřou chvíli bylo mi dnes ouzsko, když jsem viděla tak rozložené před sebou ty bílé svatební šaty. [...] Zítra se vše již oznámí a bude veřejné. [...] Jak to bude od dneška za týden?“ ANM, Marie Červinková-Riegrová, Deniky, kart. č. 10, Zápis z 21. 9. 1874.

⁴²⁵ „Toliko v případech zvláště naléhavých, snad jen když za nemoci jednoho ze snoubenců hrozila smrt anebo když byl příliš předčasně očekáván dědic nebo dědička, byl dopouštěn i sňatek v adventě, aby nebyly křtiny dříve než svatba. Než i k takovým oddávkám bylo třeba zvláštního svolení biskupského, a pak musila být svatba zcela tichá, beze všech okázalých průvodů, obyčejně časné zrána.“ HERRMANN: *Blednoucí obrázky*, s. 221.

⁴²⁶ VESELSKÁ: *Mazal tov*, s. 22.

⁴²⁷ Svatebních smluv se týkal občanský zákoník v kapitole 28. druhého dílu a několik dalších paragrafů. Cílem svatební smlouvy byla úprava majetkových záležitostí manželů, její platnost byla podmíněna platností manželství. Smluvní obsah nebyl zákonem stanoven. Ustanovení se týkala věna, obvěnění, jitřního daru, společenství majetku, správy a požívání jmění, vdovského platu, dědické smlouvy, advitality. Pro uzavření svatební smlouvy byla předepsána forma notářského spisu. Srov. *Ottův slovník naučný nové doby*, 11, s. 512, elektronická verze.

želství nedokázali představit. Její podepsání předcházelo vždy (o několik dní, i o měsíc) vlastní svatební den. Sepsání smlouvy se účastnili ženich, rodiče nevěsty, notář (případně dohazovač). Svatební smlouva měla pevnou a ustálenou formu. Jednotlivé články smlouvy určily velikost věna na hoto-vých penězích, nemovitostech, případně na dobytku, a vybavení budoucí domácnosti. Před zrušením roboty smlouva obsahovala i výčet robotních prací. Byla vypracována ve dvou provedeních, jedna pro zúčastněné strany, druhá pro vrchnost. Někdy byl ve smlouvě stanoven den svatby či výše a po-doba jitřního daru, dárku, který žena dostala od manžela po svatební noci.

Vlastní svatební obřad, jehož posláním bylo až do tridentského koncilu pouhé potvrzení svatební smlouvy a který nebyl pro uzavření manželského svazku povinný, nepostrádal divadelní prvky, ať se jednalo o obřad církevní či pozdější civilní. Cesta do kostela (na úřad) zahrnovala rituální obyčej před odchodem (ponecháme-li stranou zvyky typické jen pro venkov, pak nikde nechybělo požechnání rodičů), ritualizována byla kompozice svatebního průvodu i obyčej po cestě. Podívanou byl sám svatební obřad, stejně jako odchod z kostela (ve výjimečných případech z úřadu). Nejdůležitější součástí a současně podívanou dotýkající se všech smyslů tvořila mše, které předcházela zpověď snoubenců. Do kostela, na jehož prahu je uvítal kněz, oblečený do kněžského oděvu se štolou, vstupoval ženich s matkou a nevěsta s otcem. Svatební obřad se konal během mše, za přítomnosti kněze a svědků. Před oltářem klečeli už snoubenci sami a odpovídali na otázky kněze, který jim spojil ruce. Po výměně posvěcených prstenů mše pokračovala modlitbou věřících, na je-jím konci bylo závěrečné požechnání. Jestliže byl alespoň jeden ze snoubenců vdovcem, kněz od tohoto závěrečného požechnání upustil. Sňatek musel být zanesen do matriky: ty nás zpravují o datu sňatku, jménech snoubenců, jejich postavení, původu a bydlišti, jménech svědků i oddávajícího kněze. Přesně danou podobu měla i židovská svatba. Je zřejmé, že bez ohledu na víru byl sva-tební obřad jednotou náboženských (pronesení formule) a světských prvků (právo vyžadovalo jasné vyřčený souhlas obou snoubenců).

Třebaže od roku 1868 bylo možné uzavírat sňatky občanské, což přivítali především příslušníci jiných než katolického vyznání, později i rostoucí počet osob bez vyznání, katolické církevní sňatky jednoznačně převládaly. Při-bývalo smíšených sňatků – například v židovském prostředí. Ještě v roce 1881 připadla v Praze na 200 židovských svateb jen jedna smíšená. V roce 1901 už to však bylo skoro 15 smíšených na 100 uzavřených židovských manželství.

Významovými i morfologickými proměnami prošly jednotlivé atributy svatebního obřadu. Prsten byl a je jeho neodmyslitelnou součástí, na první

pohled viditelným dokladem manželského stavu, nejstarší doplněk svatebního obřadu. Původně jej dostávala jen žena a podle některých badatelů odvozoval svůj původ z období neolitu, kdy symbolicky představoval poslední článek řetězu, kterým muž připoutával k svému lůžku ženu, již unesl z jiného kmene. Prsten však nebyl pouhou ozdobou, měl symbolický, ba přímo magický význam; vzájemné navléknutí snubních prstenů kdysi, v době, kdy církevní stvrzení sňatku nebylo všeobecným imperativem, stvrzovalo během svatební hostiny manželský svazek. Staletími utvrzenou spojitost mezi uzavřením sňatku a snubními prsteny uznal i tridentský koncil – prsteny musel ovšem kněz posvětit.

Bílé svatební šaty se objevují ve větší míře od 18. století, ale nikdy nebyly obligátní a nepředstavovaly zdaleka jedinou možnost. Třebaže bílá byla od 16. století považována za barvu nevinnosti a panenství, zdá se, že praxe svatebního oblečení se symbolikou barev příliš nepočítala. Bílé šaty měla v oblibě od šedesátých let 19. století vznikající módní žurnalistika, později preskriptivní literatura určená mladým dívkám. Ta k toaletě z „bílé látky pro panny“ přidávala myrtový či pomerančovníkový věneček na hlavu a z něj splývající závoj,⁴²⁸ symbol nevěstiny cudnosti a panenskosti: pod ním ukrývala svou tvář dívky, aby odhalila tvář ženy. Závoj byl určen jen pro svatební den, na rozdíl od oblečení se nedal přestít ani jinak racionálně využít. Spočinul na dně skříně nebo zásuvky jako vzpomínka na svatební den, den výjimečný, neboť sňatek se závojem se v 19. století zpravidla neopakoval. Závoj nepatřil k sňatkům vdov ani postarších nevěst.⁴²⁹ Byl-li závoj symbolem panenství, pak vlečka odrážela ekonomické možnosti nositelky, či spíše její rodiny. Byla však fakultativní a k občanskému sňatku či obřadu konanému ráno (brali se většinou snoubenci, kteří z jakýchkoli důvodů nechtěli obřad příliš zviditelňovat) se vlečka nenosila.

Dochované svatební fotografie a prameny osobní povahy (především ženy měly zálibu v líčení nevěstina svatebního oblečení) dokládají převahu civilního oblečení – jednobarevných šatů, případně kostýmu z kvalitní látky.⁴³⁰

⁴²⁸ „Myrta zdobí pannu v nejpamátnější, nejkrásnější době jejího života, totiž v den svatební.“ Františka HANSGIRGOVÁ: *Průvodce dívky a budoucí hospodyně*. Praha 1869, s. 57. Dále Věnceslava LUŽICKÁ: *Co sluší a nesluší: příspěvek k dívčí výchově*. Praha 1893, s. 34–35.

⁴²⁹ LUŽICKÁ: *Co sluší...*, s. 35.

⁴³⁰ Srov. LA PNP, Bedřich Frída, Osobní fond, Rkp. cizí, Božena Frídová: *Moje paměti*, s. 94–95. Nemenší pozornost věnovala svatebnímu úboru jedné ze svých neteří, která se vdávala na jaře 1887, Běla Müllerová; povšimla si i oblečení ostatních žen: „V den svatby se do hotelu dostavila krejčová, aby na Mářince svatební šat, bílý atlasový s vlečkou, dlouhým závojem i rozmarinovým

Volbu diktoval aspekt praktičnosti i v případě zámožných nevěst: civilní oblečení se dalo pořídit levněji a nosit i po svatbě. Ba co víc, mohla se jím vyjádřit láska k národu. První český ženský časopis *Lada* doporučoval nevěstám (a nejen jim) svatební oblek československý, ovlivněný prvky lidového kroje.⁴³¹ Nicméně se zdá, že patriotickému entuziasmu nevěsty většinou nepropadly. I když jejich oblečení respektovalo panující módu, muselo zůstat něčím výjimečné, tak jako byl výjimečný svatební obřad. O slavnostní ráz oděvu usilovali i svatebčané nezámožní, ba chudí: pokud se dochovaly fotografie, neunikne nám horší kvalita materiálu i zpracování. Důstojnost a očekávání příštího jsou zřetelné na všech vyobrazeních.

Ustrojení nevěsty akcentovala vhodně vybraná kytice, kterou měla nevěsta v ruce, když kráčela k oltáři. Výsostné postavení si hluboko do 20. století udržovala kytice bílá, proložená myrtovými větvíčkami. Často se potahovala stejnou tkaninou, z níž byl zhotoven závoj.⁴³²

Pánská móda nebyla zdaleka tak rozmanitá a proměnlivá jako oblečení pro dámy, což platilo i pro oblek svatební. Na počátku sledovaného období měli muži v Čechách dvě varianty slavnostního obleku, frak a vlasteneckou čamaru. Od sedmdesátých let 19. století čamara z módy ustupuje, na výsluní se dostal frak a různé typy delších kabátů. O něco méně slavnostním oblečením byl žaket, který zcela převládl ve 20. století. Sako se považovalo za oblečení pro všední den, od dob první republiky si ho oblékají na svatbu většinou málo společensky exponovaní muži. Jinou eventualitu svatebního oblečení pro muže představovala slavnostní uniforma – vojenská, hasičská, uniforma státního úředníka. Výmluvným svědectvím jsou opět fotografie: i dělnický ženich usiloval o důstojné oblečení, či aspoň důstojnou pózu.

Oblečení žen, které se účastnily obřadu, nesmělo zastínit toaletu nevěsty. Doporučovala se barevnost, nicméně v oblibě byla především černá, považovaná za barvu slavnostní. Tabu byla barva červená, stejně jako velký výstřih, neboť se neslušelo, aby „v Chrámu Páně při takovém obřadu vážném“ byla přítomna žena „s obnaženým tělem“.⁴³³ Družičkám náležely bar-

věnečkem upravila. [...] Sestra Žany [= Johanna, sestra Boženy Frídové] měla vkusnou, bohatě upravenou toaletu. Byly právě v módě jemné odstíny fialové barvy. Šat byl kombinován ze světlé lehké vlněné látky fialové a tmavého sametu téže barvy s granátovou ozdobou.“ LA PNP, Běla Millerová, Osobní fond, Rkp. vlastní, *Paměti matky, 1874–1957*, s. 543–545. Také Hanuš Jelínek si ještě po 40 letech vybavoval civilní oblečení své nevěsty. JELÍNEK: *Zahučaly lesy*, s. 331–332.

⁴³¹ *Lada*, Beletristický a módní časopis, r. 2 (1862), r. 3 (1863), passim.

⁴³² Věnceslava LUŽICKÁ: *Co sluší*, s. 36, 88.

⁴³³ Věnceslava LUŽICKÁ: *Co sluší*, s. 36.

vy pastelové, nikoli bílá; při volbě šatů měly respektovat přání nevěsty. Ke konci 19. století pronikl do českých zemí anglický zvyk jednotně oblečených družiček.⁴³⁴

Důkladnou režii vyžadovala svatební hostina (v židovském prostředí se při ní požívaly toliko pokrmy rituálně způsobilé⁴³⁵), opět s pevně stanovenými obyčejí, z nichž některé se dochovaly dodnes, tanec, další občerstvení. Zápletkou mohl být únos nevěsty, rozuzlením její čepení (zachovávalo se jen na venkově) a oponou svatební noc. Nezkušenému i zkušenému muži se mohlo dostat předběžného poučení, pokud o ně stál: lékařská osvěta se věnovala i této otázce.⁴³⁶

Svatební cesta, završující svatební den, byla prvním krokem k novému životu. Uvedený zvyk se šířil po roce 1830 z Anglie, kde se po svatbě jezdilo na venkov. Cílem svatební cesty bylo získat klid a intimitu k vzájemnému poznání, které doma ztěžovaly neustálé zdvořilostní návštěvy.⁴³⁷ Itálie, oblíbená byla již před polovinou 19. století, zůstala na výsluní po celé sledované období. O něco později se přidala Francie a Švýcarsko,⁴³⁸ k méně nákladným destinacím patřila některá z českých lázeňských měst.⁴³⁹ Každý pár ovšem tento nákladný způsob odloučení od příbuzných a známých nevolil, ať z důvodů finančních či proto, že poslechl hlas některé z lékařských autorit.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Věnceslava LUŽICKÁ: *Co sluší*, s. 36.

⁴³⁵ VESELSKÁ: *Mazal tov*, s. 22.

⁴³⁶ Lékařská publicistika zdůrazňovala citlivě zacházení s nevěstou, apelovala na novomanžele, aby „byvše poučení, vedli si vůči nedotknutému panenství své choti šetrně a jemně, ne jako bořící beran válečné techniky staroférické“. Duchoslav PANÝREK: *Kdo zvedne kámen? Výklady a rozklady starého lékaře o pohlaví a jeho důsledcích*. Pardubice, b. d. (1926?), s. 137.

⁴³⁷ *Histoire de la vie privée*. Sous la direction de Philippe Ariès et Georges Duby. 4. De la Révolution à la Grande guerre. Paris 1987, s. 244–245.

⁴³⁸ *Z cesty do Itálie*. Eros, č. 3, 1904, nestr.; LA PNP, Miloš Marten, Osobní fond, Korespondence cizí, Vladimír Brauner Anné Bourgesové, Lausanne, 24. 9. 1889 aj.

⁴³⁹ Pokřtěný židovský obchodník Šimon Wels se podruhé oženil 5. června 1887. Novomanželé jeli na čtyřdenní svatební cestu do Mariánských Lázní, navštívili i Františkovy Lázně a Karlovy Vary: „Naše svatební cesta nebyla nijak velkolepá nebo okázalá, ale dala nám úplné štěstí. Přesvědčila nás, že si rozumíme a že to štěstí potrvá. [...] Za malý dárek nám vyhradil průvodčí zvláštní oddělení, zaclonil jsem okno a byli jsme konečně sami. Vším právem před Bohem i lidmi konečně sami v malém útulku. Škoda že ta cesta netrvala déle.“ Šimon WELS: *U Bernátů*. Praha 1993, s. 145.

⁴⁴⁰ Např. výše zmíněný D. Panýrek odůvodňoval škodlivost svatební cesty tím, že „styky pohlavní vyžadují úplné svěžestí tělesné a duševní, které po dlouhých jízdách, nepohodlí v hotelích, celodenním putování po museích a pamětihodnostech velkých měst, výletech do kraje ke starobylým památkám atd. nikdy a nikde není“. PANÝREK: *Kdo zvedne kámen?*, s. 202.

Sňatečnost

V 18. století se dívky v českých zemích vdávaly nejčastěji mezi 20 a 25 lety, jejich partneři byli o pět až šest let starší. Výjimku tvořili židovští snoubenci: tradiční věk 16–19 let u chlapců a 14–16 u dívek zvýšily familiantské zákony na 24 let u muže a 18 u ženy.⁴⁴¹ V průběhu století se věk při uzavírání prvního sňatku mírně zvyšoval, na venkově zůstával nižší než ve městech. Také Moravané a Moravanky se ženili a vdávaly mladší než lidé v Čechách. To, že do manželství často vstupovali vdovci (a méně často vdovy), bylo po celé 19. století vcelku běžnou záležitostí...

Třebaže dekret Josefa II. o zrušení nevolnictví z 1. listopadu 1781 zrušil povinnost snoubenců opatřit si k sňatku povolení vrchnosti, faráři jej od snoubenců vyžadovali i nadále. Po většinu 19. století trvala možnost ovlivňovat sňatečnost politicky. Finančním dekretem z 29. července 1800 bylo zakázáno státním, městským a fundovním úředníkům oženit se bez svolení představeného, pokud jejich plat nedosáhl pevně stanoveného limitu. Podobné omezení platilo i pro učitele, příslušníky finanční stráže, četnictva nebo vojska. Občanský zákoník z roku 1811 vyžadoval u sňatku osob mladších 24 let (hranice plnoletosti) souhlas jejich zákonných zástupců. Povolení k sňatku nedostávali rovněž zpravidla muži, kteří nebyli u odvodu. Po zrušení poddanství byl tento konsenzus nahrazen konsenzem politickým: v letech 1849–1855 náležel do kompetence obecní samosprávy, v letech 1856–1868 okresního úřadu. Po roce 1858 se nesměl oženit žádný mladík, který nedosáhl 22 let, pokud nedostal zvláštní povolení od místodržitelství. Sňatkům selkových synů bránil až do roku 1868 rovněž zákon, podle kterého nesměla výměra polností selské usedlosti klesnout pod 7,67 ha.⁴⁴² Pokud se týče židovských svateb, až do revoluce 1848 platil numerus clausus, který ustanovením, že se smí oženit jen prvorozený syn, omezoval počty židovských rodin. Teprve od roku 1869 nebylo k uzavření sňatku zapotřebí žádného povolení.⁴⁴³ Sňatečnost, která od počátku 19. století měla klesající tendenci (na zvyšující se sňatkový věk působily však především ekonomické podmínky), se po zrušení politického konsenzu k sňatku mírně zvýšila a neměnila se pak až do vypuknutí první světové války. Po celé 19. století připadalo na tisíc obyvatel zhruba osm sňatků. Průměrný sňatkový věk, který v roce 1857 dosáhl maxima 32,4 roku u mužů a 27,5 roku u žen postupně klesal až na

⁴⁴¹ VESELSKÁ: *Mazal tov*, s. 34–35.

⁴⁴² *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 161.

⁴⁴³ KLABOUCH: *Manželství a rodina v minulosti*, s. 134, 137, 140, 183–184.